

Типи імплікатур у поетичному дискурсі Р.М. Рільке

У статті модифіковано поняття «імплікатура» для поетичного дискурсу. Імплікатура у поетичному дискурсі є компонентом смислу, який прихований у поетичному тексті та актуалізується у свідомості читача на основі мовних індикаторів та дискурсивного контексту. У поетичному дискурсі Р.М. Рільке актуалізуються імплікатури двох типів – метафоричні та перифразові. Метафоричні імплікатури ґрунтуються на простій метафоричній пропозиції, яка демонструє чотири моделі в залежності від експліцитного або імпліцитного способу вираження її елементів. Перифразові імплікатури актуалізуються на основі стилістичної фігури перифразу та демонструють шість підтипів у залежності від способу парафразування. Виокремлені типи імплікатур є конвенційними, тобто прив'язаними до мовних засобів вираження змісту поетичного твору – метафори й перифразу. Конверзаційні імплікатури не є притаманними поетичному дискурсу з огляду на специфіку комунікації між автором і читачем у поетичному дискурсі, яка відбувається за посередництвом естетичної функції та є віддаленою у часі.

Ключові слова: актуалізація, імплікатура, метафора, перифраз, поетичний дискурс, пропозиція, Р.М. Рільке.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній лінгвістиці у центрі дослідницького інтересу знаходяться дискурси різних типів. До найважливіших наукових завдань належить дослідження поетичного дискурсу, який привертає увагу лінгвістів своєю прив'язаністю до форми та особливостями вираження естетичної функції мови. Дискурсивний підхід до поезії дозволяє відкрити нові грані у освітленні ролі словесного знаку в створенні її естетичного ефекту. Під поетичним дискурсом розуміємо різновид художнього дискурсу, який становить мовленнєво-мисленнєвий простір, що створюється автором поетичного тексту та його читачем через посередництво цього тексту.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Поетичний дискурс Р.М. Рільке отримав достатнє освітлення у працях літературознавців – встановлено основні

філософські мотиви його творчості, особливості імпресіоністської техніки вражень, основні характеристики його етики та естетики як представника поезії модерну [Ахтырская 2008; Engel 2004; Hamburger 1971 та ін.]. Актуальним завданням лінгвістики є виявлення характерних особливостей мовної картини світу Р.М. Рільке, які знайшли відображення у його поетичному дискурсі, зокрема висвітлення способів вербалізації імплікатур – імпліцитних смислів, які передаються автором і декодуються читачем поетичного твору.

Мета статті – виокремити типи імплікатур у поетичному дискурсі Р.М. Рільке на ґрунті аналізу 150 поетичних текстів. Для досягнення цієї мети вирішуються такі **завдання**: визначити специфіку поняття «імплікатура» у поетичному дискурсі, встановити й описати типи й підтипи імплікатур у поетичному дискурсі Р.М. Рільке.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Імплікатури, нарівні з імплікатами (текстовими концептами, які вербалізуються імпліцитно [Молчанова 1988, с. 9; Проценко 2010, с. 32]), складають імплікативний простір поетичного дискурсу – сукупність імпліцитних смислів як окремого поетичного тексту, так і усього поетичного дискурсу, «лінгвокогнітивний конструкт, що виявляється під час сприйняття та осмислення поетичного тексту» [Проценко 2010, с. 40].

Термін Г.П. Грайса «імплікатура» [Grice 1991] передбачає передачу імпліцитного смислу автором висловлення та його декодування адресатом на основі максим кооперації у процесі комунікації. У зв'язку з цим слід підкреслити специфічність комунікації «автор – читач» у художньому тексті, яка визнається «семі-комунікацією» (від лат. *semi* – 'наполовину') [Безуглая 2013, с. 22]. Комунікативна специфіка поетичного дискурсу полягає у тому, що основною її властивістю є взаємодія автора та читача: «це взаємодія складових «автор – текст» та «читач – текст», в якому текст є ланкою, що з'єднує естетичну діяльність продуцента і реципієнта в гетерогенне ціле поетичного дискурсу» [Монгилева 2004, с. 30].

Оскільки процес написання поетичного тексту є недоступним для дослідника, в центр дослідницького інтересу потрапляє процес сприйняття читачем поетичного дискурсу, який включає декодування його лінгвістичних та екстралінгвістичних складових. При цьому читач не тільки декодує поетичні тексти, а й вилучає смисли, непередбачені автором, що обумовлено великою кількістю факторів. Тому ми використовуємо термін «ліричний герой» – «свого роду художній двійник автора-поета», який може або «крайне збігатися з його особистістю», або «відчутно різнитися з нею»; це ліричний образ, свідомо створений автором та «доброблений» читачем [Роднянская 1981].

Незважаючи на умовність навмисної передачі смислів автором поетичного тексту, не можна заперечувати відсутність у ньому комунікації «автор – читач». Принцип діалогічної природи мови, обґрунтований В. фон Гумбольдтом [Humboldt 1963, с. 138] передбачає, що все, що створюється людиною на природній мові, є діалогічним, а значить, комунікативно спрямованим. Поетичний текст є комунікативним, оскільки, за М.М. Бахтіним, будь-який текст є відповідною реакцією на інші тексти, та будь-яке розуміння тексту є співвіднесенням його з іншими текстами [Бахтін 1986, с. 488]. За словами Л.Р. Безуглої, поезія «створюється у суспільстві – людиною та для людей. Мова виникла через потребу комунікації. Тому будь-який її прояв, у тому числі поезія, є комунікативно обумовленим» [Безуглая 2013, с. 27].

Таким чином, під імплікатурою у поетичному дискурсі розуміємо компонент смислу, який прихований у тексті та актуалізується у свідомості читача на основі мовних індикаторів та дискурсивного контексту. Термін Шарля Баллі «актуалізація» [Баллі 1955, с. 87] розуміється як активація смислу у свідомості читача тексту на основі значень мовних одиниць, які формують у дискурсі певні смисли.

У поетичному дискурсі Р.М. Рільке актуалізуються імплікатури двох типів – метафоричні та перифразові.

З точки зору його теорії Г.П. Грайса, метафорична імплікатура актуалізується у свідомості комунікантів на основі експлуатації максимуму якості та релевантності [Grice 1991, с. 27]. Проте, у прагмапоетиці розповсюджений когнітивний підхід до метафори, що ґрунтується на концепції створення метафоричного смислу [Безуглая 2012].

Метафоричний смисл є співвідношенням у свідомості людини двох концептів за певною ознакою у вигляді елементарної пропозиції (аргумент + предикат) [Безугла 2012, с. 51]. Вихідний концепт, який є одним з ключових у вірші та вписується в понятійний ряд контексту, називають концептом-метою; концепт, що залучається за аналогією для створення метафоричного смислу та, на перший погляд, не вписується в контекст, називається концептом-джерелом; ознака, що об'єднує обидва концепти, називається конектором (*target, source, connector*) [Lakoff 1989], отже, модель метафоричної пропозиції можна представити у вигляді формули: $T \in S(C)$ – *концепти T і S співвідносяться за ознакою C*.

У залежності від експліцитного або імпліцитного способу вираження елементів пропозиції, виокремлено чотири метафоричні моделі у поетичному дискурсі Р.М. Рільке: 1) з імпліцитно вираженим концептом-джерелом; 2) з імпліцитно вираженим конектором; 3) з імпліцитно вираженим концептом-джерелом та конектором; 4) з експліцитно вираженими усіма елементами пропозиції.

Перша модель стосується випадків, коли концепт-ціль і конектор виражено експліцитно, а концепт-джерело – імпліцитно. Формально експліцитне вираження позначаємо великою літерою, а імпліцитне – малою: $T \in s(C)$. Наприклад, у вірші „Eingang“ слово постає як плід, який дозріває:

(1) *Wort, das noch im Schweigen reift. (+> WORT ist FRUCHT, es reift wie eine Frucht) ("Eingang")*

Друга метафорична модель має імпліцитно виражений конектор, а концепт-ціль і концепт-джерело є експлікованими – $T \in S(c)$:

(2) *bis der ganze Sommer ein Zimmer*

wird, ein Zimmer in einem Traum. (+> SOMMER ist ZIMMER) („Das Rosen-Innere“).

Третя метафорична модель має імпліцитно виражений концепт-ціль, а концепт-джерело і конектор виражено експліцитно – $T \in S (c)$:

(3) Auf welches Instrument sind wir gespannt?

Und welcher Spieler hat uns in der Hand? (+> SPIELER ist GOTT) („Liebeslied“)

У четвертій метафоричній моделі усі елементи – і концепт-ціль, і концепт-джерело, і конектор, виражено експліцитно – $T \in S (C)$:

(4) Wie soll ich meine Seele halten, daß

sie nicht an deine rührt? Wie soll ich sie

hinheben über dich zu andern Dingen? (+> SEELE ist DING, man kann sie halten, zu anderen Dingen heben) („Liebeslied“)

Перифразові імплікатури пов'язані з такою стилістичною фігурою, як перифраз (грец. *periphrasis* – ‘описовий вираз’: *peri* ‘навколо’, *phrazo* ‘пояснюю’), яка полягає в заміні слова або виразу іншим, описовим виразом, що передає зміст [Bußmann 2002, с. 505].

Перифраз пов'язаний з евристичним поняттям трансформації у логічній семантиці (логіці висловлювань) – парафразою, яка застосовується для вираження імплікаційних зв'язків між висловлюваннями: "*Philip ist älter als Caroline impliziert Caroline ist jünger als Philip*" [Bußmann 2002, с. 496]. Перифраз як троп та парафраза як логічна операція можуть лежати в основі непрямого вираження смислу та імплікатури, яка виникає у поетичному тексті.

У поетичному дискурсі Р.М. Рільке зафіксовано шість способів актуалізації імплікатур на основі стилістичної фігури перифразу в залежності від способу парафразування: метафоричний, метонімічний, метафтонімічний, каузальний, аллюзивний та комплексний перифраз.

1) Метафоричний перифраз реалізується на основі метафоричної пропозиції. Приміром, автор персоніфікує надію, яка має властивість вірності,

та доносить до читача імплікатуру про те, що ліричний герой та протагоніст постійно продовжують сподіватися:

(5) *Glück ist wie ein Traum so flüchtig*

Kaum gedacht – schon ist's vorbei –

Glaube, Vally, Glück ist nichtig.

*Nur die Hoffnung bleibt uns treu. (+> *HOFFNUNG ist LEBEWESEN, denn sie kann treu sein* +> *Wir hoffen auf das Glück immer*) (Rilke an Valery von David-Rhonfeld, o. D., Sonntag, RMR /VDR, 20-21)*

2) В основі метонімічного перифразу лежить метонімія – (грец. *metonymia* – ‘перейменування’) – заміна одного слова або виразу іншим на основі близькості значень (просторової, часової та ін.) [Bußmann 2002, с. 434]. У наступному вірші замість людини – ліричного героя – автор говорить про його серце, освідчуючись у такий спосіб у коханні:

(6) *Ich weiß nicht, was ich habe,*

mir ist ums Herz so schwer...

Ums Herze? Ach was sag ich –

*ich hab doch keines mehr. (+> *Du hast mein Herz genommen* +> *Ich liebe dich*) („MEIN HERZ“)*

3) Метафтонімічний перифраз об'єднує характеристики метафори та метонімії – відбувається їх концептуальне злиття і утворення нової концептуальної одиниці, так званої «граничної форми метафори й метонімії» [Шарманова 2011, с. 195]. Наприклад, представляючи привітання як квітку, яка розквітає на губах коханої, автор передає смисл привітання коханою ліричного героя. Актуалізується метафорична пропозиція ПРИВІТАННЯ є КВІТКА та метонімічне перенесення «губи – людина»:

(7) *Ein Grüßen blüht auf deinem Munde, (+> *GRÜßEN ist BLUME* +> *Blume des Grüßens blüht auf deinem Munde* +> *Du grüßt mich*)*

ein Winken weht von deiner Hand,

und durch des Abends rote Stunde

führst du das Glück ins kühle Land... (AN DIE GELIEBTE, Band 3 S. 555)

4) Каузальний перифраз ґрунтується на причинно-наслідковому зв'язку між явищами. За свідченням Ю.С. Степанова, причини, які є фактами, стають смислами «не повністю номіналізованих виразів» [Філософія язика 1994, с. 14], тобто імпліцитних смислів: стан речей, що виражається в імплікатурі, виступає причиною або наслідком стану речей, що виражається в експлікатурі. Наприклад, замість прямої інформації про настання сутінок автор вдається до експлікації слідства сутінок – *на небі з'являються перші зірки:*

(8) Mädchen wandern heimwärts. Rot im Mieder

Rosen; ferneher verklingt ihr Lachen ...

Und die ersten Sterne kommen wieder (+> Die ersten Sterne werden sichtbar, wenn es dunkelt +> Es wird dunkel)

und die Träume, die so traurig machen. (Werke I, Traumgekrönt, 83)

5) Аллюзивний перифраз реалізується при наявності такої стилістичної фігури, як аллюзія. Аллюзія (від лат. *allusio* – ‘натяк’) – троп, який полягає у вказівці на відомий культурний денотат (літературний, історичний, міфологічний або політичний), закріплений у текстовій культурі або у розмовній мові [Тютенко 2000, с. 2]. Автор виходить з того, що читачеві відомий якийсь факт, подія, текст, слова, твір мистецтва та інше. В іншому випадку аллюзивний смисл не буде виведений читачем. Наприклад, у вірші «Прощання» автор апелює до знання народної прикмети про здатність зозулі передбачати тривалість життя. Це знання міститься в пресупозиційном фонді читача – носія німецької мовної культури, та активується в момент сприйняття тексту. У такий спосіб передається імплікатура про те, що прощання скорочує життя людини:

(9) Ein Winken, schon nicht mehr auf mich bezogen,

ein leise Weiterwinkendes –, schon kaum

erklärbar mehr: vielleicht ein Pflaumenbaum,

von dem ein Kuckuck hastig abgeflogen. (+> Der Kuckuck prophezeit, wie lange man lebt +> Wenn der Kuckuck vom Baum hastig abfliegt, bricht die

Prophezeiung +> Das Leben bricht ab. Mit dem Abschied verringert sich das Leben
(„Abschied“)

б) Комплексний перифраз має місце у випадку взаємопов'язаної актуалізації кількох типів імплікатур. У поетичному дискурсі Р.М. Рільке найбільш частотним різновидом є комплексний перифраз на основі взаємодії метафтонімії та каузації. Приміром, метафтонімія та каузальний зв'язок лежать в основі актуалізації імплікатури у наступному вірші, де ліричний герой мріє про дівчину-блондинку, яку називає «білявим щастям». Метафтонімія виникає на основі метонімічного перенесення «світле волосся – дівчина зі світлим волоссям» та метафоричної пропозиції ДІВЧИНА-БЛОНДИНКА Є ЩАСТЯ. Каузація обумовлює імплікатуру *Я хочу бути щасливим з дівчиною-блондинкою*:

(10) MÖCHTE mir ein blondes Glück erkiesen; (+> Ein blondes Mädchen bringt Glück +> Ich möchte mit einem blonden Mädchen glücklich sein)
doch vom Sehnen bin ich müd und Suchen. (Werke I, Traumgekrönt, 83)

Розглядаючи розмежування Г.П. Грайсом конвенційних і конверзаційних імплікатур [Grice 1991, с. 24], слід зазначити, що виокремлені типи імплікатур є конвенційними, тобто прив'язаними до мовних засобів вираження змісту поетичного твору – метафори й перифразу. Конверзаційні імплікатури не є притаманними поетичному дискурсу, оскільки для їх актуалізації є необхідним широкий ситуативний контекст, який створюється комунікацією безпосереднього спілкування. Семі-комунікація поетичного дискурсу, яка відбувається за посередництвом естетичної функції та є віддаленою у часі, унеможливорює актуалізацію конверзаційних імплікатур.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, у поетичному дискурсі Р.М. Рільке актуалізуються конвенційні імплікатури двох типів – метафоричні та перифразові. Метафоричні імплікатури ґрунтуються на простій метафоричній пропозиції, яка демонструє чотири моделі в залежності від експліцитного або імпліцитного способу вираження її елементів. Перифразові імплікатури актуалізуються на основі стилістичної фігури

перифразу та демонструють шість підтипів у залежності від способу парафразування.

Перспективи дослідження полягають у моделюванні імплікативного простору поетичного дискурсу Р.М. Рільке із залученням до аналізу імпліцитних текстових концептів – імплікативів.

Джерела та література

1. Ахтырская В.М. «Оливовая роща» Р.М. Рильке : четыре разбора / В.М. Ахтырская, А.Ю. Зиновьева, Е.Л. Иванова, В.М. Толмачев // Вестник ПСТГУ. Сер. III: Филология. – Вып. 3 (13). – 2008. – С. 7–39.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; [пер. с фр. Т. В. Вентцель]. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
3. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / Михаил Михайлович Бахтин ; сост. С.Г. Бочаров, В.В. Кожин. – М. : Худож. лит., 1986. – 543 с.
4. Безуглая Л.Р. Когнитивно-прагматические модели концептуальной метафоры в поэтическом дискурсе / Л.Р. Безуглая // Функциональная лингвистика. – № 3. – 2012. – С. 50–52.
5. Безуглая Л.Р. Прагмапоэтика в когнитивном измерении / Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія». – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 20–27.
6. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста / Г.Г. Молчанова. – Ташкент : ФАН Уз. ССР, 1988. – 160 с.
7. Монгилева Н.В. Семантическое пространство поэтического дискурса : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Н.В. Монгилева. – Челябинск, 2004. – 168 с.
8. Проценко О.О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / О.О. Проценко. – Херсон, 2010. – 216 с.
9. Роднянская И. Б. Лирический герой / И. Б. Роднянская // Лермонтовская энциклопедия / АН СССР. Институт русской литературы (Пушкинский Дом). – М. : Советская энциклопедия, 1981. – С. 258–262.
10. Тютенко А.А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / А.А. Тютенко ; Харків. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 20 с.

11. Философия языка в границах и вне границ: Пространства и миры – «новый», «воображаемый», «ментальный» и прочие / [Ю.С. Степанов, В.В. Прокопенко, Ю.И. Святко и др.]; инауч. ред. тома Д.И. Руденко. – Т. 2. – Харьков : Око, 1994. – 176 с.
12. Шарманова О.С. Метафтонимия как концептуальное взаимодействие метафоры и метонимии / О.С. Шарманова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2011. – Вып. 1 (13). – С. 194–200.
13. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann. – Stuttgart : Kröner, 2002. – 783 S.
14. Engel M. (Hg.) Rilke-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung / Manfred Engel. – Stuttgart : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004. – 570 S.
15. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L. : Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22–40.
16. Hamburger K. Rilke in neuer Sicht / Käte Hamburger. – Stuttgart [et al.] : Kohlhammer, 1971. – 224 S.
17. Humboldt W. v. Über den Dualis / Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 26. April 1827 / Wilhelm von Humboldt // ders. Schriften zur Sprachphilosophie. – Darmstadt : Fink, 1963. – S. 113–143.
18. Lakoff G. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago, L. : Univ. of Chicago Press, 1989. – 230 p.

Остапченко Виктория. Типы импликатур в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке. В статье модифицировано понятие «импликатура» для поэтического дискурса. Импликатура в поэтическом дискурсе является компонентом смысла, который скрыт в поэтическом тексте и актуализируется в сознании читателя на основе языковых индикаторов и дискурсивного контекста. В поэтическом дискурсе Р.М. Рильке актуализируются импликатуры двух типов – метафорические и перифразовые. Метафорические импликатуры основываются на простой метафорической пропозиции, которая демонстрирует четыре модели в зависимости от эксплицитного или имплицитного способа выражения ее элементов. Перифразовые импликатуры актуализируются на основе стилистической фигуры перифразы и демонстрируют шесть подтипов в зависимости от способа парафразирования. Выделенные типы импликатур являются конвенциональными, т.е. привязанными к языковым средствам поэтического произведения – метафоре и перифразе. Конверсационные импликатуры не присущи поэтическому дискурсу в виду специфики коммуникации между автором и читателем в поэтическом дискурсе, которая происходит при посредничестве эстетической функции и является отдаленной во времени.

Ключевые слова: актуализация, имплицатура, метафора, перифраз, поэтический дискурс, пропозиция, Р.М. Рильке.

Ostapchenko Viktoria. Implicature types in R.M. Rilke's poetic discourse. The article modifies the term "implicature" for poetic discourse. The implicature in poetic discourse is a component of the meaning hidden in the poetic text and actualized in reader's consciousness through language indicating devices – metaphor and periphrasis. Metaphorical implicatures build on a simple metaphorical proposition which presents four patterns depending on explicit or implicit representation of its components. Periphrasis implicatures are actualized through the stylistic figure of periphrasis and present six subtypes depending on the way of paraphrasing. The distinguished implicature types are conventional, i.e. tied to the language means of expressing the meaning of poetic text – metaphor and periphrasis. Conversational implicatures are not peculiar to poetic discourse due to the specific nature of communication between the author and the reader in poetic discourse which occurs through intermediary of the aesthetic function and is distant in time.

Key words: actualization, implicature, metaphor, periphrasis, poetic discourse, proposition, R.M. Rilke.

Стаття надійшла до редколегії _____.____.2016 р.